

ERSKA KYRKOGRÅRD

Kulturhistorisk karakterisering och värdering
Vård- och underhållsplan
2015

Bjärke pastorat
Skara stift

Beställare

Bjärke pastorat

Rapport

Anna Lokrantz, bebyggelseantikvarie

Datum 2015-10-08

Arb.nr 15050

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1	Inledning	5
2	Nulägesbeskrivning	6
3	Föreslagna åtgärder och uppskattade kostnader	9
4	Genomförda åtgärder	11
5	Begravningsskicket i Sverige	12
6	Erska kyrkogård	16
7	Omgärdningar, grindar, trappor mm.	26
8	Gravvårdar, beskrivning och foton	28
9	Skötselråd	52
10	Lagar	55
11	Gravkarta	57

1. INLEDNING

Erska kyrka och kyrkogård har fastighetsbeteckning Erska 15:1 och ingår i Bjärke pastorat.

Den här planen omfattar både en bedömning av enskilda gravvårdars kulturhistoriska värde och skadebeskrivningar med åtgärdsförslag. Syftet med planen är att vara ett arbetsredskap för församlingen när det gäller skötsel och underhåll. Den fungerar även som underlag för tilldelning av kyrkoantikvarisk ersättning.

ARBETSMETOD

- Arkivsökning för att klargöra kyrkogårdens historia och tidigare utförda åtgärder som inte går att se vid inventeringen.
- Inventering. Gravvårdar med ett mer framträdande kulturhistoriskt värde har markerats med 1 eller 2 enligt det system som Västergötlands museum framtagit.
- Fotografering, beskrivning samt skadedokumentation av de gravvårdar som markerats med 1 respektive 2.

- Sammanställning av plan enligt den modell som Ateljé Arkitekten utarbetat.

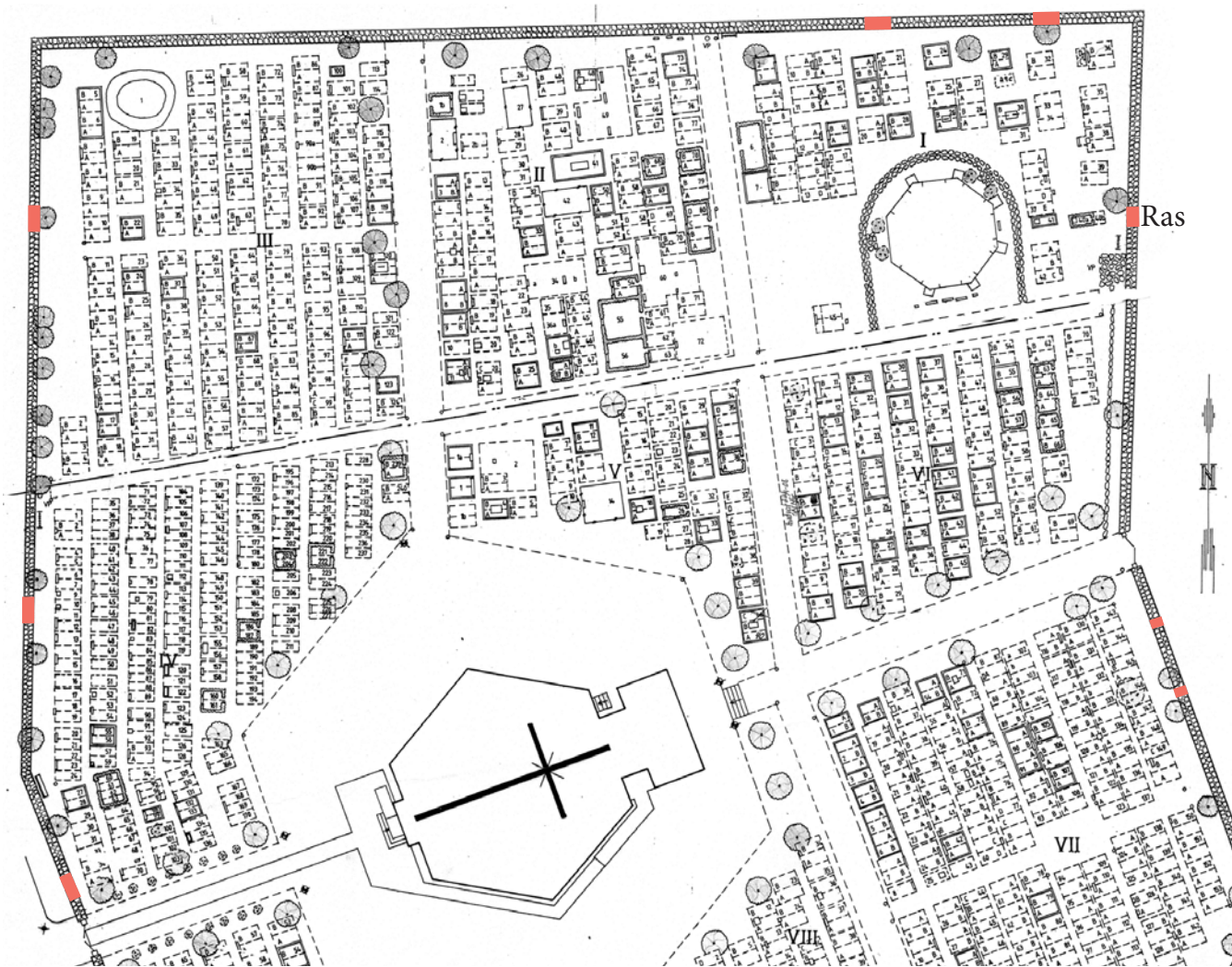
PLANENS ANVÄNDANDE

I kapitlet *Föreslagna åtgärder och uppskattade kostnader* finns instruktioner om vilka åtgärder som skall utföras olika år. Obeservera att för de flesta åtgärder krävs tillstånd från Länsstyrelsen, samt upprättande av ett separat åtgärdsprogram. Ofta fordras också att speciell kompetens anlitas, t ex konservator.

På usb-minnet som bifogas planen finns även foto som tagits under inventeringen. Bilderna får användas av församlingen, under förutsättning att källan anges, för icke kommersiellt bruk.

Planen bör ses över i sin helhet vart femte år.

2. NULÄGESBESKRIVNING

På kartan är stenar ur läge och ras markerade i rött. Det största raset syns längst till höger, markerat "Ras".

Rasrisk utanför kyrkogårdsmuren i öster.

En av ekarna som trycker ut muren.

2. NULÄGESBESKRIVNING

I det här kapitlet ges en sammanfattning av kyrkogården vad gäller skick på omgärdningar och gravvårdar vid inventeringstillfället.

OMGÄRDNINGAR

Runt kyrkogården finns ett stort antal kraftiga, högväxta ekar, som är en viktig del av kyrkogårdens karaktär. På några ställen växer de in i gråstensmuren, och har orsakat ras och/eller att stenar har hamnat ur läge. I anslutning till den östra parkeringen finns ett större ras.

På en del av västra sidan, ligger marken utanför kyrkogården relativt högt i förhållande till inne på kyrkogården. Detta har troligen orsakat visst jordtryck, och bidragit till att stenar i muren har hamnat ur läge på den här sidan.

Förslag: En utredning genomförs som klarar ut vilka alternativ som finns för renovering av mur. Utredning bör utgå från de kulturhistoriska och miljömässiga aspekterna, vilket innebär att ekarna bibehålls. Utredningen bör inkludera även andra aspekter såsom tekniska förutsättningar och fastighetsgränser.

Med tanke på att kyrkogårdens karaktär av skogs-

kyrkogård och trädens höga ålder, kan man också överväga att upprätta en trädvårdsplan.

RENGÖRING

Några av de äldre gravvårdarna har påväxt av alger, lavar och mossor. Detta gör i vissa fall att inskriptionerna är svåra att tyda. Att kunna läsa gravstenens text är för besökare den lättast avläsbara förmedlingen av information, och därför viktig. Rengöring av gravvårdar i kalksten har också ett annat syfte, då det är en spröd stensort som riskerar att skadas av biologisk påväxt. Arbetet med rengöring kan delas upp på några år, då det rör sig om ett relativt stort antal gravvårdar.

Förslag: Rengöring av vissa gravvårdar, noterade i inventeringsblanketterna. Då gravvårdarna är rengjorda, är det lättare att se på vilka stenar som inskriptionen behöver fyllas i. Linoljefärg eller lackfärg kan användas. Arbetet utförs av konservator eller kyrkogårdspersonal med tidigare erfarenhet av liknande arbete. Arbetstiden för ifyllnad av text varierar, men brukar ligga mellan en och tre dagar/sten. Om man på sikt kan få in rutinen att rengöra gravvårdarna

varje höst, förenklas arbetet betydligt. Se kap ”Skötselråd” för tips när det gäller rengöring från påväxt.

JÄRN- OCH SMIDESDETALJER

Järnkonstruktioner påverkas av utomhusklimatet, och metallen bryts långsamt ned. Det finns inga engångsåtgärder som fungerar för all framtid. Därför är det viktigt att varje åtgärd följs upp av fortsatt tillsyn och underhåll. Järn- och smidesdetaljer bör målas med jämna mellanrum, i dagsläget gäller det framför allt handledare vid trappan ned från kyrkan samt lyktstolparna. Övriga grindar och handledare var vid inventeringstillfället i gott skick. I kapitel 3 har en kostnadsuppskattning gjorts, men arbetet kan också utföras av egen personal.

Förslag: Grindar borstas rena från all ytrost. Målning görs med Wiborostskyddsfärg i ”karbon black” eller motsvarande som inte grånar. Smidesdetaljerna på kyrkogården målas ungefär vart tionde år.

KONSERVERING

Tre av de äldre gravvårdarna bör åtgärdas av konservator. Det är ett järnkors (INR 7), som är angripet

2. NULÄGESBESKRIVNING

Järnkors med beteckningen INR 7.

Gravanläggningen II 27 omgärdas av ett svartmålat järnstaket.

Gravvård VI nr 9 har haft ett krönande kors, vilket har lossnat och placerats på en avsats på stenens baksida.

av ytrost. Den andra gravvården är i kvarter VI nr 9. Gravvården har tidigare krönts av ett kors, vilket har lossnat, och nu ligger upplagt på en avsats på stenens baksida. Korset har kraftig påväxt av mossa. Den tredje gravanläggningen är i kvarter II nr 27, som omgärdas av ett svartmålat järnstaket. Staketet är i behov av översyn och målning. I samband med det arbetet, rensas grusytan innanför staketet.

Förslag: Åtgärdsförslag upprättas för konservering av de tre gravvårdarna.

3. FÖRESLAGNA ÅTGÄRDER OCH UPPSKATTADE KOSTNADER

Nr	Objekt	Åtgärd	År 2016	År 2017	År 2018	År 2019	År 2020	År 2021	Hänvisning
1	Murar	Utredning för renovering	50 000 kr						Nulägesbeskrivning, 7.9
2	Murar	Renovering enligt åtgärdsprogram		*					Nulägesbeskrivning, 7.9
3	Handledare vid kyrkan, lyktstolpar	Målning, byte av en sönderrostat täckplåt	20 000 kr						7.7, 7.8
4	Vissa gravvårdar, samt soluret, omfattande påväxt	Rengöring	X						8.2, 8.10, 8.22, 8.51, 8.52, 8.55, 8.59, 8.60, 8.61, 8.62, 8.63, 8.64, 8.65, 8.66
5	Vissa gravvårdar, påväxt	Rengöring		X					8.3, 8.5, 8.6, 8.9, 8.14, 8.15, 8.24, 8.28, 8.29, 8.30, 8.31, 8.35, 8.37, 8.38, 8.46, 8.49
6	Vissa gravvårdar, viss påväxt	Rengöring			X				8.8, 8.16, 8.18, 8.26, 8.47
7	Igenvuxen grusbädd, gravvård II 27, II 33 A-C, IX 4	Rensning av grusyta	X						8.4, 8.7, 8.57
8	Gravvård II 27, VI 9 och INR 7	Åtgärdsprogram för konservering	15 000 kr						Nulägesbeskrivning, 8.4, 8.41, 8.65
9	Gravvård VI 9 och INR 7	Konservering		60 000 kr					Nulägesbeskrivning, 8.4, 8.41, 8.65

3. FÖRESLAGNA ÅTGÄRDER OCH UPPSKATTADE KOSTNADER

Nr	Objekt	Åtgärd	År 2016	År 2017	År 2018	År 2019	År 2020	År 2021	Hänvisning
10	Gravvård II 28, VII 65 och IX 1 A-B	Nya infästningar, komplettering med 1 ny sockel	20 000 kr						8.5, 8.48, 8.54
	Summa		105 000 kr	60 000 kr					
	Angivna kostnader är grova uppskattningar inkl moms i 2015 års prisläge, grundat på tillståndet vid inventeringstillfället.	X: Avser eget eller kontrakterat arbete. *: Beror på resultatet av utredningen.							

4. GENOMFÖRDA ÅTGÄRDER

Nr	Åtgärd	Utförd av	Datum	Kommentar

KYRKOGRÄRDAR

Under tidig medeltid anlades Sveriges första kristna begravningsplatser. De medeltida kyrkorna byggdes ofta med en tillhörande liten kyrkogård som delades in efter byarna i socknen. Denna tradition har överlevt till modern tid i form av familjegravar. De första kyrkorna var ibland befästa och sedan behovet försvann har traditionen levt kvar i en liknande form, nämligen kyrkogårdsmuren och entrén. På äldre kyrkogårdar fanns vanligen flera entréer.

På kyrkogårdarna har genom tiderna olika slags byggnader förekommit. Klockstaplar placerades så högt som möjligt bredvid kyrkan för att ljudet skulle nå ut i bygden. Under medeltiden och tiden därefter uppfördes ofta en så kallad tiondelada, för förvaring av böndernas tionden, som betalades i form av spannmål. Sockenmagasin började, efter påbud av staten, byggas i mitten av 1700-talet och skulle lagra spannmål för dåliga tider. Byggnaderna var inte speciellt påkostade och uppfördes i lokala byggnadsmaterial såsom tegel eller, i de skogrika trakterna i Sverige, av timmer. Kyrkogården fungerade under lång tid inte bara som begravningsplats, utan även som

samlingsplats för handel.

Den medeltida kyrkogården var gräsbevuxen och utan planteringar. Ibland fanns en trädkrans runt begravningsplatsen, men oftast återfanns träden utanför kyrkogårdsmuren. Det var genom de medeltida klostren som trädgårdskonsten i Sverige utvecklades. Klostren introducerade växter, exempelvis buxbom, och påverkade genom sina trädgårdar sannolikt de omkringliggande kyrkogårdarna. Efter reformationen kom influenserna från de lokala herrgårdarnas planteringar. I dessa parker började under 1600-talet alléer av inhemska träd att planteras, och under senbarocken introducerades den idag i parker och på kyrkogårdar så vanliga parklinden. Bok, idegran, liguster och måbär dök upp på kyrkogårdarna på liknande sätt. Mot slutet av 1600-talet började trädplanteringar på kyrkogårdarna förekomma i form av lindar på jämnt avstånd runt hela kyrkogården.

Under 1600-talet, då kyrkorummet och gravkoret var de förnämsta gravplatserna, blev kyrkogården mer försummad. Dessutom ingick det, fram till år 1819, i klockarens löneförmåner att få gräsbete för kreatur. År 1554 sände Gustav Vasa ut ett förma-

ningsbrev i Sverige. Där stadgades att gravplatserna inte fick förorenas av djur och att gravarna skulle hållas och bevaras på ett kristligt sätt. Brevet fick ingen större genomslagskraft, troligen delvis på grund av att klockarprivilegierna fortfarande levde kvar. Från den stora stadsbranden i Skara år 1719 berättas om hur en kvinna som upptäckte branden larmade gudstjänstbesökarna genom att bulta på domkyrkodörren med ett människoben som låg på kyrkogården.

Kungligheter och högadel begravdes i många fall inne i kyrkobyggnaderna. Under senmedeltiden fick dessutom övrig adel samt kyrkans välgörare möjlighet till gravplats i kyrkorna. Övriga församlingsbor begravdes i området kring kyrkan. Efter 1783 resulterade upplysningens idéer i en kunglig förordning som förbjöd fortsatt försäljning av gravar inne i kyrkorna. Hygienaspekter hade blivit viktigare och kyrkornas ohygieniska miljö skulle förändras. På 1790-talet skedde en stor befolkningsökning vilket ställde större krav på begravningsplatser än tidigare. För att undvika alltför ohälsosamma miljöer i stadens centrum, blev det allt vanligare att anlägga nya kyrkogårdar utanför staden. Under 1800-talet fick kyrkogårdskon-

5. BEGRAVNINGSSKICKET I SVERIGE

sten ett genombrott. Gustav IV Adolf genomdrev en författning år 1805 som krävde ritningar för uppförandet av nya kyrkogårdar med rekommendation om trädplantering, inhägnad och striktare planer. År 1815 beslöt den svenska riksdagen om förbud mot begravingar inne i kyrkan, samt att nya kyrkogårdar skulle anläggas utanför stadsgränserna och därmed ersätta kyrkogårdarna inne i städer och byar. Därefter utvecklades kyrkogårdarna till arkitektoniska enheter med gångar, plansystem och kvartersindelning efter symmetriska mönster med influenser från Frankrike. Gravkonsten utvecklades och tog sig uttryck i olika konststilar, stenhuggartraditioner samt järnindustrins gjutna järnkors, kedjor och staket. Nya kyrkogårdar anlades i regel med alléer och regelbundna gravkvarter. Trädbeståndet skulle ge begravningsplatsen parkkaraktär, men även rena mark och luft. Flertalet kyrkogårdar försågs med bisättningskapell.

Kyrkogårdarnas mest framträdande platser, i öster och i söder, såldes ofta som familjegravar till det övre samhällsskiktet. Konsekvensen av detta blev att kyrkogårdarna delades i ett område med köpta gravar och ett med fri- eller linjegravar, dvs allmänna gravar.

De senare bestod ofta av enkla gravkullar eller träkors. Spår av denna indelning kan man ibland fortfarande se på våra kyrkogårdar.

Den så kallade kyrkogårdsparken utvecklades och mot slutet av 1800-talet mjukades de stränga franska idealen upp av influenser från England. Parker och kyrkogårdar anlades och omformades med oregelbundet slingrande stråk, prunkande grönska och friare planteringar. Vid sekelskiftet 1900 utvecklades parallellt med kyrkogårdsparken också skogskyrkogården som, influerad av Tysklands parkkyrkogårdar, antog en än mer fri och oregelbunden karaktär.

1900-talets början kännetecknas av en utveckling av det sena 1800-talets kyrkogårdstyp. Det är först vid mellankrigstiden som en mer industriell tillverkning slår igenom när det gäller gravvårdar av sten. Efterkrigstiden kännetecknas av en accelererande massproduktion av gravvårdar och strängare utformningsbestämmelser som bland annat har lett till att den tidigare variationsrikedom till stora delar försvann. Kyrkogårdar som utvidgades fick ofta regelbundna gångsystem och räta gravrader avdelade av häckar. Under senare halvan av 1900-talet har även

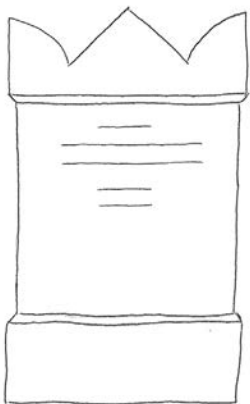
minneslundar uppstått, där endast urnor gravsätts och inga individuella vårdar reses. Gravsättningar i minneslundar ökade starkt under 1900-talets sista årtionden.

GRAVVÅRDSKARAKTÄRER

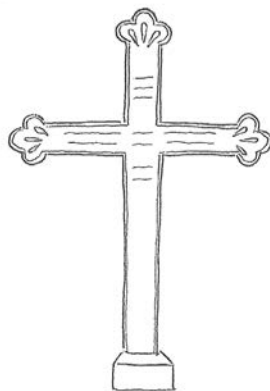
De tidigaste kristna gravmonumenten som återfinns på svenska kyrkogårdar är så kallade tumbor av kalksten. Formen kan härledas tillbaka till medeltiden då tumbor i olika utformning började förekomma. Typen har levt kvar ända in på 1800-talet med en nedgång under den period då gravsättning inne i kyrkorna var vanligt bland högre stånd. De yngre tumborna är normalt mer sparsamt dekorerade än de äldre, endast med en lågerhuggen fris runt inskriptionsytan.

Parallellt med hällar har gravkullar och vårdar av trä och sten förekommit. Den döde fördes till graven i kista, på en bår eller på en så kallad dödsbräda. Den senare begravdes tillsammans med den avlidne. Under 1600-talet började man ställa upp dödsbrädorna på kyrkogården, ofta på den avlidnes grav. Dennes initialer ristades eller målades på brädan och efterhand innefattades hela namnet, dödsår och ibland bi-

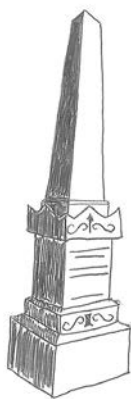
5. BEGRAVNINGSSKICKET I SVERIGE

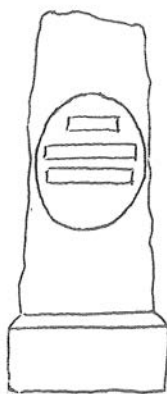
Gravvård i kalksten från första halvan av 1800-talet.

Kors i gjutjärn

Obelisk

Hög gravvård med grovhuggna sidor.

belspråk eller annan dekoration. Gravplatsen kunde också markeras av ett enkelt träkors, men på grund av träets korta beständighet finns ytterst få trävårdar kvar.

Fram till mitten av 1800-talet tillverkades stenvårdar hantverksmässigt av stenhuggare. Stenvårdarna från denna tidsperiod utgörs av stående, sparsamt dekorerade och ofta tunna gravvårdar av röd eller grå kalksten. De kan ha en bågformig avslutning uppåt, ibland krönt av spetsar. Denna gravvårdstyp var vanlig ända in mot 1870-talet.

Från 1850-talet fram till 1890-talet växte stenindustrin i Sverige och med den en stor variationsrikedom beträffande gravvårdstyper och material. Maskinell tillverkning av gravvårdar blev vanligt förekommande och kataloger över gravvårdstyper började nu ges ut. Exempel på gravvårdar från perioden är marmorkors på postament av granit eller sandsten, samt obearbetade stenar med infälld marmorplatta. Den svarta, polerade obeliskens på massiv sockel och med avfasad avslutning var också en vanlig typ. Ju högre gravstenen var, desto ”finare” ansågs personen vara. Gravstenarna omgärdades ofta av en stenram, med

eller utan järnstaket. Andra vanliga gravvårdar från denna tid är låga eller höga stående vårdar i granit med grovhuggna sidor och slät, blankpolerad framsida.

I samband med att gravkonsten på kyrkogårdarna utvecklades kom även planteringar i anslutning till gravanordningen. Buxbomshäckar runt gravplatserna var länge en vanlig företeelse på kyrkogården och gravkullarna kläddes ofta av sedum.

Under 1800-talets andra hälft blev gjutjärn ett mycket populärt material. En vanlig typ är gravvårdar i form av ett järnstaket, i varierande höjd och utformning, på en sten- eller järnram. Även trästaket har förekommit. På ena sidan av staketet hängdes en inskriptionsplatta, exempelvis föreställande en pergamentsrulle eller i enklare utformning. Gjutjärnsstaket förekom också i kombination med en stående hög sten av granit.

Andra gjutjärnsvårdar var järnkors som förekom både med enklare dekoration och med en mycket välgjord dekorativ yta. Gjutjärnsvårdarna var i allmänhet målade svarta, i vissa fall med förgylld inskription och/eller försilvrade detaljer, men även gröna och grå

5. BEGRAVNINGSSKICKET I SVERIGE

färg förekom. Gravvårdar av trä och järn förekommer nästan inte alls efter 1920-talet.

Efter sekelskiftet 1900 var fortfarande de tidigare nämnda obeliskerna en vanlig gravvårdstyp. Vanliga var också så kallade bautastenar, dvs mycket höga gravstenar med grovhuggna sidor, jugendinspirerade vårdar med växtornamentik samt lägre kraftiga vårdar med grovt bearbetad stenram med rundad profil och markerade hörn. Dekorationer förekommer i form av stenkulor och urnor för blommor.

Under 1920-talet blev formspråket mer stramt och klassicerande, med slätare ytor samt dekorationer i form av t ex facklor och oljelampor. Exempel är granitvårdar med en texttavla mellan två kolonner, krönt av en tempelgavel, vilka förekommer i olika variationer från 1920-talet fram till idag.

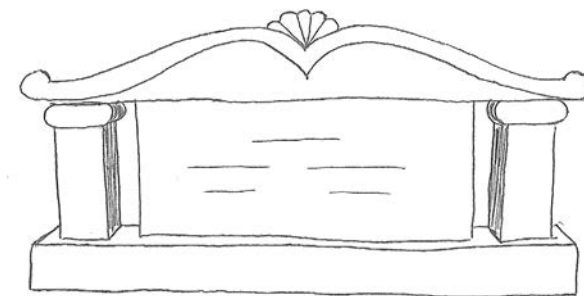
Efter andra världskriget utvecklades en ny gravvårdstyp, som karaktäriseras av låga breda granitvårdar med enkla stenramar. Restriktioner från många kyrkogårdsnämnders sida med avseende på nyproducerade gravvårdars höjd och bredd resulterade i att de flesta gravstenar som uppfördes under efterkrigstiden fick en likriktad utformning. En annan orsak var

stenindustrins svårigheter efter kriget som medförde att utrymmet för konstnärlig utveckling begränsades kraftigt.

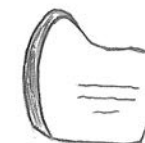
1960- och 70-talsstenarna har en mer förenklad form och typografi. Gravvårdarna är oftast utförda i slätpolerad diabas alternativt röd eller grå granit och eventuellt med någon mindre dekoration, till exempel med motiv från växt- eller djurriket.

Gravvårdar från omkring 1980 och fram till idag visar på ett rikare och personligare formspråk än vårdarna under efterkrigsdecennierna. De tidigare strikta reglementen för utformningen av gravstenar mjukades upp i och med 1990 års begravningslag och har gett utrymme för en mer personlig utformning av vårdarna. Dekorationer kan ofta ha en starkt personlig anknytning, med motiv som exempelvis uttrycker den avlidnes livsåskådning eller fritidsintressen.

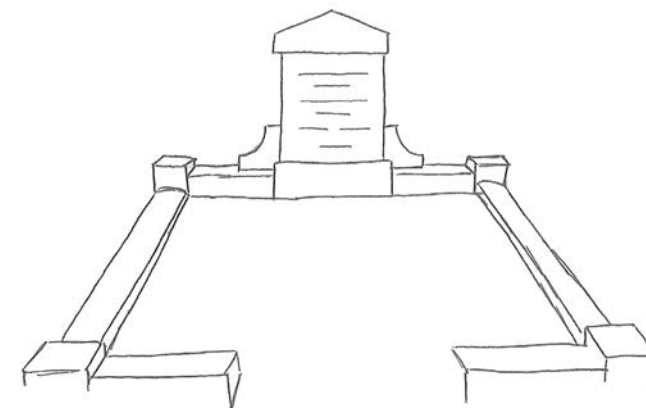
Malin Elmberg

Gravsten med texttavla mellan kolonner.

Exempel på modern gravsten

Gravvård med stenram från tidigt 1900-tal

6. ERSKA KYRKOGRÅRD

Översikt området öster om kyrkan.

Entré till kyrkogården från öster, en allé med grova ekar leder upp till kyrkan.

SOCKNEN - EN BAKGRUND

Erska socken gränsar till Stora Mellby, Magra, Lagmansered och Långared. Inom socknen finns fynd från stenåldern, bland annat järnåldersgravfältet Erska Lunde bredvid och på kyrkogården.

Huvudort i socknen är Sollebrunn, en gammal mötesplats och skjutsstation i korsningen av de vägar som går mellan Vänersborg, Skara och Alingsås.

Den välbevarade klungbyn Erska norr om kyrkan utgör tillsammans med järnåldersgravfältet och andra fornlämningar, medeltida vägsträckning, centralkyrkan mm riksintresse för kulturmiljövården.

Tidigare låg en stor del av socknen under Gräfsnäs gods, där mäktiga släkter har levt och verkat.

KYRKOGRÅRDENS HISTORIA

Erska kyrka ligger två km norr om Alingsås och en km söder om Sollebrunn, mitt i riksintresseområdet.

Kyrka har funnits på platsen troligen sedan medeltiden, och den nuvarande är sannolikt den tredje på samma plats. Den första träkyrkan ersattes under 1600-talet av en stenkyrka. Norra delen av kyrkogården är den äldsta. Det gravkor som finns i

nordöstra hörnet av kyrkogården, har varit ihopbyggt med denna tidigare kyrka, och byggdes senast år 1623. Sextonhundredatalskyrkan var en enkel salskyrka, som revs 1887. Sten från den rivna kyrkan finns i det år 1888 uppförda bårhuset som står på kyrkogården.

Gravkoret renoverades 1964, efter tjugofem år av diskussioner och upprättande av olika förslag.

1988 anlades en utvidgning söder om den gamla kyrkogården. 1994 anlades en minneslund av Vara Markkonsult AB.

KYRKOGRÅRDEN IDAG

Omgivning

Kyrkan står som en solitär i skogen på en barrskogklädd bergs- och rullstensås, strax intill ett bygravfält från järnåldern. Erska klungby ligger strax norr om kyrkan.

I väster, utanför huvudentrén, finns parkering för besökare samt byggnad för kyrkogårdsförvaltningens personal. Norr och öster om kyrkogården är ett skogsparti, i öster sluttar det brant ned mot bebyggelse. I öster finns en parkering för besökare.

6. ERSKA KYRKOGRÅRD

Omgärdningar och entréer

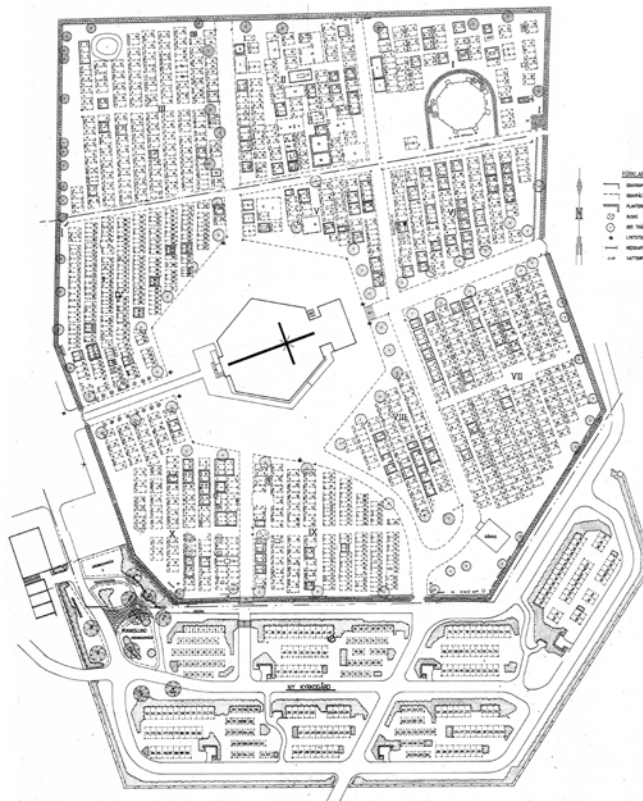
Hela den gamla delen av kyrkogården omgärdas av en gråstensmur. Entréer finns i väster, öster och söder. De i väster och öster har likadan utformning med grindstolpar av huggen sten med spetsat överstycke, och pargrindar i svartmålat järn.

I söder finns två entréer till nya kyrkogården. Den ena utgörs av två smala stenstolpar med krönklot. Grinden är borttagen. Den andra utgörs av en trappa i två avsatser med svartmålad handledare.

Nya kyrkogården avgränsas av en häck mot söder. Entréer i öster och väster utgörs av moderna grindar i förzinkat stål med raka spjälor. I söder finns en likadant utformad grind, med stolpar av staplad sten.

Markbeläggning, träd och buskar

Erska kyrkogård är vidsträckt och lummig och har karaktär av skogskyrkogård. Gångar med grus i små fraktioner löper runt kyrkogården och avdelar de olika kvarteren från varandra. Grus omger också kyrkan. Utmed östra muren finns på ett ställe en rad med plattor i marken. I övrigt utgörs markbeläggningen av gräs. Den gamla delen av kyrkogården karakteriseras

Den gamla delen av kyrkogården omgärdas av en gråstensmur, nya kyrkogården av häckar. Kyrkogården är vidsträckt och har karaktär av skogskyrkogård.

Kyrkogården karakteriseras av kraftiga, högresta ekar som är planterade runt kyrkan, utmed muren och i alléer.

Entré till nya kyrkogården i söder. Den här delen av kyrkogården karakteriseras av sin lummighet, de slingrande gångarna och (längre bort i bilden) högresta tallar.

6. ERSKA KYRKOGRÅRD

Erska kyrka ritades av Emil Langlet 1885-1886, och är mycket lite förändrad.

Kyrkogårdsförvaltningens byggnad vid parkeringen väster om kyrkogården.

Bårhuset, uppfört 1888.

Bänk utmed muren i väster.

bland annat av ett stort antal ekar. De är planterade som en trädkrans utmed muren, samt som alléer upp mot kyrkan och runt kyrkan. Vissa av dem är mycket kraftiga och höga. Även björk och lönn förekommer på den gamla delen av kyrkogården.

På nya kyrkogården finns flera häckar inne på kyrkogården som avdelar de olika kvarteren från varandra, samt högresta lövträd och tallar. Markbeläggningen är slingrande grusgångar respektive plattgångar.

Byggnader

Kyrkan ritades av Emil Langlet år 1885-1886, och förlades på ungefär samma plats som föregångaren från 1600-talet. Den är en av de ca 30 centralkyrkor som tillkom i Sverige under 1800-talet. 1971-72 uppfördes en sakristia i öster, vilken byggdes till 1991, i övrigt är exteriören mycket lite förändrad. Kyrkorummet är ett av epokens bäst bevarade med nästan hela träinredningen intakt, och har av Riksantikvarieämbetet bedömts vara ett av landets märkligaste och mest välbevarade kyrkorum.

Bårhuset uppfördes 1888, troligen efter ritningar

6. ERSKA KYRKOGRÅRD

av JJ Sternemann. Det byggdes av stenarna från den gamla, raserade kyrkan.

Utanför kyrkogården i väster, i anslutning till parkeringen, finns en byggnad för kyrkogårdens personal.

Kyrkogårdens disposition

Kyrkogården är stor och vidsträckt med kyrkan centralt placerad på den gamla delen. Utvidgningen i söder följer den gamla kyrkogårdens form.

Gamla kyrkogården indelas i kvarter med beteckningar I till och med X. Nya kyrkogården har ingen sådan kvartersindelning, utan gravplatserna har nummerats löpande.

Den norra delen av kyrkogården har den mest ålderdomliga karaktären. Här finns gravkoret som var ihopbyggt med den tidigare kyrkan, och flera gravvårdar från 1600-talet. I det nordvästra hörnet finns en gräskulle, troligen en del av det närliggande gravfältet. Det är också i den norra delen som det finns flest högresta gravvårdar från 1800-talet, vissa med stenram.

På kyrkogården finns också ett solur daterat 1665

Ett solur står i kvarter I, i närheten av gravkoret.

Nya kyrkogården, ovan, överst och överst t v.

6. ERSKA KYRKOGRÅRD

Gravkoret från 1600-talet i kyrkogårdens nordöstra hörn.

Fem gravvårdar som troligen är från 1600- och 1700-talen står uppbyggda utmed gravkorets ena sida (INR 2-6).

INR 2

INR 3

INR 4

INR 5

INR 6

och med inskriptionen *Horas non numero nisi serenas* (Jag räknar bara de soliga timmarna).

Gravvårdskaraktärer

Norra delen av kyrkogården präglas av det gravkor som var ihopbyggt med den tidigare kyrkan. Det uppfördes för innehavarna av Gräfsnäs, senast 1623, då två barn till Sten Lewenhaupt begravdes här. En jordkulle byggdes på gravkorets topp 1888, ritad av trädgårdsarkitekt JJ Sternemann. Utformningen som en fornnordisk ättehög var något som blev populärt under Gustav III:s tid, och som fortlevde in på 1800-talet. Närheten till det förhistoriska gravfältet gjorde också utformningen som en hög naturlig.

I gravkoret har medlemmar av familjen Leijonhufvud-Lewenhaupt gravsatts, och ätten Gripenstedt. Mest känd är friherre Matthias Palbitzki (1623-1677). Han var född i Pommern, men verksam i svensk tjänst som diplomat och hovman. Den sista gravsättningen skedde 1820.

I anslutning till gravkoret finns fler gravminnen från 1600- eller 1700-talet. De är utformade som hjulkors eller som hällar.

6. ERSKA KYRKOGRÅRD

På Erska kyrkogård anges titlar på ett åttiotal gravvårdar. Ungefär en tredjedel av de angivna titlarna hänger samman med lantbruk, det är hemmansägare, egendomsägare och lantbrukare.

Inom handel finns handlande, köpman, järnhandlare, möbelhandlare och lanthandlerskan.

Hantverksyrken som finns angivna är exempelvis smed, skraddare och snickare.

Det finns också kyrkliga titlar, titlar inom skolans värld och en del tjänstemannatitlar som byråchef och kommunalkamrer.

Tre skogvaktare, en kronojägare och en skogsförvaltare finns begravda på Erska kyrkogård, vilket möjligen hänger samman med det närliggande Östads säteris skogbruksskola.

Gravstensformerna under 1800-talets andra hälft var många och varierade. Efter 1850 växte stenindustrin tack vare nya metoder som gjorde att det gick lättare att bearbeta hårda stenar som granit och diabas. Fram till omkring 1880 var dekoren sparsam. Exempel på mer ålderdomliga, enklare gravvårdar i kalksten finns i kvarter II, i kyrkogårdens norra del, nr 38, 40, 79 och 61 (se bilder t h). Senare började

II 38: Jonas Böös
1813-1871, Ida Böös
1823-1855

II 40: Baltzar Julius Georg
Apelberg 1812-1888.
Charlotte Christ. Apel-
berg...-1886

II 79: Andreas Johans-
son 1836-1891. Hustrun
Maria 1840-1916,
Erska Larsg.

II 61: Minne af Johannes
Jonsson, Hulkås, 1846-
1896, Sv Ps 344 v 2. Och
maka Johanna Andreasdot-
ter, 1853-1909.

Gravvård IV 139-140

Gravvård III 35 B, rest över
Alida Stridsberg 1868-
1910.

De två grovbuggna gravvårdarna i kvarter II nr 49.

6. ERSKA KYRKOGRÅRD

Den högresta gravvården II 2.

Obelisk, V 2

VI 9 och V 19, båda från 1880-talet, har en utformning med gotiska stilelement, som skiljer sig från övriga på kyrkogården.

man i högre utsträckning hugga in dekor. Polerade gravvårdar i svart granit var vanligt under slutet av 1800-talet och de första decennierna av 1900-talet. På Erska kyrkogård finns ett femtontal gravstenar av denna typ, både högresta smala och lägre breda. Exempel är i kvarter IV nr 139-140, rest till minne av *hemmansägaren Fredrik Svensson, Axel Svensson* samt *missionären Karin Svensson*. Den första gravsättningen var 1928, dekoren i form av en oljekanna är ett tidstypiskt element. Ett annat exempel är en lägre gravvård med inskriptionen *Alida Stridsberg 1868-1910, Mjölsered*, som är ovanlig i det att den är rest över enbart en kvinna.

En annan typ av gravvård som var vanlig vid samma tid är den högresta i grovhuggen granit med oregelbunden silhuett, ibland med skulpterade ornament, som de två gravvårdarna på gravplats II 49 (se föregående sida). Det är grovhuggna granitstenar med plastiska blomsterdekorer och polerad inskriftstavla. Det finns ett tiotal gravvårdar i grovhuggen granit på Erska kyrkogård, de flesta i kvarter II i kyrkogårdens norra del. Ett exempel är den högresta gravstenen i gravplats II 2, omgiven av

grusbädd och stenram med stenstolpar, som tidigare sannolikt även har haft ett staket. Livstenen bär inskriptionen *Våra älskade Nils, studerande vid Skara läroverk, 1905-1924, solljust är ditt minne. Gösta, 1905-1905. Modern Ida Maria 1868-1927. Godsägaren Adolf Steen 1868-1949. Steens familjegrav.*

Två gravvårdar från 1880-talet utmärker sig genom att de är mer bearbetade och har en annorlunda utformning än övriga på kyrkogården, det är i kvarter VI nr 9 och i kvarter V nr 19. Gravvård VI 9 har inskriptionen *Åt minnet af Riksdagsmannen Gustaf Andersson 1822-1888, från Sollebrunn, och hans kära maka Anna Andreasdotter 1817-1907* och V 19 är rest över *Börje Persson från Hjortbacken 1809-1886.*

På kyrkogården finns också en obelisk i grovhuggen granit, med inskriptionen *Johan Nilsson från Sollebrunn. D 1881 och hans maka Maja Svensdotter D 1879.*

En annan gravvård med en för kyrkogården unik utformning är i kvarter II nr 27. Gravplatsen har tre gravvårdar (ett kors och två mindre liggare), och omgärdas av ett svartmålat smidesstaket. Liggarna har inskriptionerna: *Handlanden Eric Svenson 1835-1908* och *Signe Svenson f Sandberg 1868-1950*. Korset

6. ERSKA KYRKOGRÅRD

saknar inskription. Enligt gravregistret gjordes den första gravsättningen år 1899.

På kyrkogården finns några gravvårdar utformade som kors. Ett av dem är i gjutjärn, det är INR 9 med inskriptionen *Hulda. Död vid 17 års ålder*.

Två små kors i kalksten finns också i kvarter 2, det är två barngravar som är en del av en större gravplats med flera gravvårdar. Sammanhanget är tydligare på gravkartan, där gravplatsens gränser är markerad, än i verkligheten. Korsen har inskriptionerna *Minne af Fredrik Johansson från Torp, 1881-1893* och *Minne af Anna Andreasdotter från Sollebrunn, 1891-1893*.

Gravvårdar resta över kvinnor var ovanligt i äldre tider, framför allt före 1930. De gravar som finns är ofta över kvinnor som var förmögna nog att skaffa sig en egen sten, eller så rör det sig om små, enkla liggare. På Erska kyrkogård finns några exempel på gravar från tidigt 1900-tal resta över enbart kvinnor. Exempelvis finns i kvarter IV gravvård 131 med inskriptionen *Trotjänarinnan Anna Charlotta Gunnarsdotter 1875-1932, Mjölsered*. Ett exempel på en enklare gravvård är i kvarter II nr 1, rest över *Josefina Fröblom 1831-1901*. En gravsten med ovanlig inskription är i kvarter II nr

Gravvård II 27 omgärdas av ett smidesstaket.

Kalkstenskors resta över två barn. De höga stenarna bakom är del av samma gravplats.

INR 9 har inskriptionen "Hulda. Död vid 17 års ålder".

IV 131, rest över trotjänarinnan Anna Charlotta Gunnarsdotter.

II 1, Josefina Fröblom 1831-1901. Stenen är ett exempel på en enkel, äldre gravvård resta över en kvinna.

Gravvård över Forster Leopold Sönksen, II 28-29.

6. ERSKA KYRKOGRÅRD

28-29. Det är en mindre sten, som för tillfället ligger ned i gräset med ovansidan upp. Den något svårlästa inskriptionen lyder: *Leopold Sönksen. Född i Hadersleben 1806. Afted på Qvarnabod i Mai 1865.* Leopold Sönksen var skogsförvaltare på Qvarnabo i Långared och kom ursprungligen från Hadersleben i Danmark.

De stenramsgravar med grusbädd som finns på Erska kyrkogård, är framför allt i de norra och östra delarna. I kvarteren II, V, VI och VII har grusgravarna ett miljöskapande värde genom att de är placerade i ett sammanhang och utgör ett karaktärsdrag för de delarna av kyrkogården.

SAMMANFATTNING

Kyrkplatsen har kontinuitet som begravningsplats sedan järnåldern. Kyrkogården ingår i ett riksintresse för kulturmiljövården. Kyrkan och kyrkogården har ett markerat läge i landskapet, som en solitär på en skogklädd bergsknalle. Karakteristiskt för kyrkogården är de höga, kraftiga ekarna, lummigheten och karaktären av skogskyrkogård, vilket i hög grad också gäller den nya delen av kyrkogården.

Kyrkogården präglas också delvis av att Gräfsnäs

ligger inom socknen, då ett gravkor från 1600-talet hyser flera av gårdens ägare.

I övrigt finns i de äldsta delarna av kyrkogården flera gravvårdar från 1600- och 1700-talen, samt påkostat utformade gravvårdar från det sena 1800-talet. Ett åttiotal inskriptioner anger titlar, framför allt gäller detta sådana med anknytning till lantbruk, men även en del inom till exempel handel och hantverk, samt ovanligt många (fem stycken) titlar med anknytning till skogsbruk. Detta hänger möjligen samman med närheten till Östads säteris skogsbruksskola.

De stenramsgravar som finns är mest väsentliga att bevara och underhålla i kvarteren II, V, VI och VII, där de har ett miljöskapande värde för helhetsupplevelsen av kyrkogården.

LISTA PÅ UTVALDA GRAVVÅRDAR

I de fall numrering saknats, har gravvårdarna givits ett inventeringsnummer INR.

Gravvårdar märkta med 1 - omistliga

I: 37 C

II: 1, 2, 27, 28, 30-31, 38, 40, 60, 61, 79

III: 34 B, 35 B, 84

IV: 131

V: 2, 14, 19

VI: 9, 31

VII: 65, 101

VIII: 26, 27

IX: 24 A-C

INR: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9

Gravvårdar märkta med 2 - värdefulla

II: 33 A-C, 34 A, 41, 49, 54, 63, 72, 80 A-D

III: 4 A-B, 26-27, 41, 112, 124

IV: 10, 52, 72, 139-140, 142, 228

V: 23, 31 A-B, 35 A-D

VI: 18 A-B, 19 A-B, 27 A-B, 30 A-C, 36

VIII: 19, 28

IX: 1 A-B, 2 A-B, 3 A-B, 4

De gravvårdar som har ett mer framträdande kulturhistoriskt värde har markerats med 1 eller 2 enligt det system som Västergötlands museum framtagit och där 1 avser de gravvårdar som har högst kulturhistoriskt värde. Nedan redogörs för de bedömningskrite-

6. ERSKA KYRKOGRÅRD

rier som använts. Bedömningskriterierna finns med i inventeringslistan (kap 8) där alla utvalda gravvårdar är beskrivna och bedömda.

Gravvårdar äldre än 1900 bör bevaras för att de representerar äldre tiders gravskick och för att de är förhållandevis få.

Gravvårdar med en miljöskapande funktion bör bevaras om de ingår i ett sammanhang tillsammans med andra gravvårdar, t ex i de fall där flera gravplatser från samma släkt står samlade.

Gravvårdar av socialhistoriskt intresse är exempelvis de som anger titlar och yrken och som därmed vittnar om olika sociala skikt i samhället. Det kan också gälla en grav specifikt tillägnad en kvinna, vilket innan 1930-talet var relativt ovanligt. Även barngravar är ovanliga.

Gravvårdar av lokalhistoriskt intresse gäller de gravar där personen/slakten varit känd i bygden eller i landet och som därmed berättar något särskilt. Poängteras bör att inga djupgående personhistoriska efterforskningar har gjorts.

Gravvårdarnas utformning kan till exempel visa på en

viss tids stilideal, och därmed vara representativ, eller vara särskilt noggrant eller konstnärligt bearbetad. Det kan också gälla en grav med ovanlig utformning, antingen för den specifika kyrkogården eller för kyrkogårdar i allmänhet.

KÄLLOR

Antikvarisk-topografiska arkivet

Arkiv på Västergötlands museum

Bebyggelseregistret:

<http://www.bebyggelseregistret.raa.se>

Malmström, Krister (1993) *Erska kyrka, Skara stifts kyrkobeskrivningar nr 16*, Nossebro

7. OMGÄRDNINGAR, GRINDAR, TRAPPOR M.M.

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej					
Objekt	Teknisk uppbyggnad	Åtgärdshistorik/kommentar	Skadebeskrivning	Skadevärdering	Föreslagna åtgärder
7.1 Grindar i öster och väster	Grindstolpar i granit med spetsiga krön. Dubbla, svartmålade smidesgrindar med hjärtformad dekor upptill.			2:23	Målning.
7.2 Entré i söder, mot nya delen	Stenstolpar krönta av rundade naturstenar. Grindar saknas.				
7.3 Entré i söder, mot nya delen	Trappa i två etapper, svartmålade handledare.			2:23	Målning av handledare.
7.4 Grind till nya delen	Dubbel, svartmålad grind i förzinkat stål med raka spjälor. Staket i samma utförande.			2:23	Målning.
7.5 Grind till nya delen i öster	Dubbel, svartmålad grind i förzinkat stål med raka spjälor. Raka, svartmålade grindstolpar.			2:23	Målning
7.6 Grind till nya delen i söder	Stolpar av staplad sten. Dubbel, svartmålad grind i förzinkat stål med raka spjälor.			2:23	Målning av grind.

7. OMGÄRDNINGAR, GRINDAR, TRAPPOR M.M.

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej

Objekt	Teknisk uppbyggnad	Åtgärdshistorik/kommentar	Skadebeskrivning	Skadevärdering	Föreslagna åtgärder
7.7 Trappa från kyrkan	Trappa i granit med 5 steg och svartmålad smideshandledare.	Trappa och handledare från 1957.	Färgsläpp på handledare.	2:16	Målning.
7.8 Lyktstolpar	Lyktstolpar i äldre modell, svart stål med lykta av glas och plåt.	Lyktstolpar enligt uppgift från 1957.	Lyktstolpe vid trappa i öster (punkt 7.7) har sönderrostad täckplåt. Färgsläpp på lyktstolpar.	2:16 2:16	Byts ut mot ny. Målning.
7.9 Mur	Runt hela den gamla kyrkogården finns en kallmurad gråsensmur.		Stenar ur läge på vissa ställen, samt några ras. Orsakat dels av träd som växer i muren, dels troligen av jordtryck.	2:16 2:17	Åtgärdsprogram Renovering av mur.

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej							
Gravn	Teknisk uppbyggnad	Inskription	Värde- karakter- isering	Kulturhistorisk motivering	Skadebeskrivning	Skade- värder.	Föreslagna åtgärder
8.1 I 37 C	Hög, smal i svart polerad diabas med vinkelbrutet krön. Inhuggen dekor i form av kors. Inhuggen, förgylld inskription.	Häradsdomaren Lars Matiasson från St:a Rydet, 1838-1908, och hans kära maka Lena Gudmundsdotter, 1841-1889, Sv Ps 487:3. Dottern Maria 1887-1910.	1	Ålder (tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intresse (titel, gårdsnamn)			
8.2 II 1	Liten, stående sten i vit marmor. Rundbågigt överstycke. Inhuggen inskription och dekor i form av kors.	Josefina Fröblom 1831-1901.	1	Ålder (tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intresse (kvinnograv)	Omfattande påväxt.	2:16	Rengöring.
8.3 II 2	Stenramsgrav med grusbädd. Ram med stenstolpar, har sannolikt funnits ett staket. Hög, rusticerad livsten i granit med oval, polerad inskriftsplatta.	Våra älskade Nils, studerande vid Skara läroverk, 1905-1924, solljust är ditt minne. Gösta, 1905-1905. Modern Ida Maria 1868-1927. Godsägaren Adolf Steen 1868-1949. Steens familjegrav.	1	Ålder (tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intresse (titlar)	Påväxt på inskriftstavla.	2:17	Rengöring.
8.4 II 27	Gravplatsen omges av ett svartmålat smidesstaket. Stenarna är ett kors och två liggare.	Liggare 1: Handlanden Eric Svenson 1835-1908. Liggare 2: Signe Svenson f Sandberg 1868-1950. Kors saknar inskription. Första gravsättning 1899, enligt gravregistret, Jakobina Dorotea Svensson.	1	Utformning (unik på kyrkogården) Ålder (före år 1900) Socialhistoriskt intresse (titel)	Järnstaket med kraftig påväxt. Grusbädd igenuxen.	2:17	Rengöring, målning av staket. Rensning av grusyta.

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej							
Gravn	Teknisk uppbyggnad	Inskription	Värdekaraktärisering	Kulturhistorisk motivering	Skadebeskrivning	Skadevärder.	Föreslagna åtgärder
8.5 II 28	Liten sten som vid inventeringen låg ned med inskriptionen uppåt. Rundbågig med huggen inskription.	Forster Leopold Sönksen. Född i Habersleben 1806. Afled på 1865.	1	Ålder (före år 1900) Socialhistoriskt intresse (ovanligt namn, troligen danskt, Ortsnamn angivet)	Låg ner vid inventeringstillfället. Sockel saknas. Påväxt.	2:16 2:17	Ny sockel. Säkras. Rengöring.
8.6 II 30-31	Stående i svart granit med rundat överstycke. Polerad framsida med polerad inskription.	A H W Sabroe, född 1810 i Tandslät prästgård ALS, död 1876 å Högen Gräfsnäs.	1	Ålder (före år 1900) Socialhistoriskt intresse	Påväxt.	2:17	Rengöring.
8.7 II 33 A-C	Stenramsgrav med grusbädd. Låg och bred livsten i grå granit med flyglar. Spetsigt överstycke, svartmålad inskription.	Sven Eliasson 1835-1920, hustrun Britta 1843-1930, dottern Emma 1881-1889, Prästtorp.	2	Ålder (gravsättning före år 1900) Socialhistoriskt intresse (gårdsnamn)	Igenvuxen grusbädd.	2:16	Rensning av grusyta.
8.8 II 38	Stående i grå granit med rundbågigt överstycke och inhuggen inskription.	Jonas Böös 1813-1871, Ida Böös 1823-1855.	1	Ålder (före år 1900)	Viss påväxt.	2:18	Rengöring.
8.9 II 34 A	Hög och smal i röd granit med polerad framsida. Dekor i form av oljelampa och palmetter, inskription i relief.	Hemmansägaren Per Jonassons familjegrav. Erska Funkagården.	2	Ålder (sannolikt tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intesse (titel, gårdsnamn)			
8.10 II 40	Stående i granit med spetsigt krön.	Baltzar Julius Georg Apelberg 1812-1888. Charlotte Christ. Apelberg...-1886.	1	Ålder (före år 1900)	Omfattande påväxt.	2:16	Rengöring.

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej

Gravnr	Teknisk uppbyggnad	Inskription	Värdekaraktärisering	Kulturhistorisk motivering	Skadebeskrivning	Skadevärder.	Föreslagna åtgärder
8.11 II 41	Stenramsgrav med grusbädd. Livsten i form av liggare, båden och ram i grå granit.	Margareta Engström född Örtengren, 1814-1896, Döttrarna Alma Charlotta 1854-1908, Anna Elisabeth 1845-1927, Margaretha Carolina 1844-1931, Sofia Catharina 1858-1931	2	Socialhistoriskt intresse (före år 1900, sten senare)			
8.12 II 49	2 st i grovhuggen granit med polerade inskriftsplattor och blomsterdekor i relief.	T v: Häradsdomaren Arvid Svensson 1886-1968. Min älskade Lilly 1894-1924. Torp. Liggare framför: Kommunkamrer Sven Svensson 1923-2010, Torp. Sten t h: Nämndemannen Joh: Svensson 1862-1934, hustrun Maja 1858-1942. Torp	2	Socialhistoriskt intresse (titlar, gårdsnamn) Utformning (ovanlig på Erska kyrkogård)			
8.13 II 54	Gravplatsen omges av en hög, tät häck	Karl Johansson 1878-1940. Hans maka Tilda Sofia 1878-1919. Gästgivaregården. Liggare framför: Dottern Ingrid Johansson 1916-2015	2	Miljöskapande värde tillsammans med övriga grusgravar i kvarter II. Socialhistoriskt intresse (gårdsnamn)			

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej

Gravn	Teknisk uppbyggnad	Inskription	Värdekaraktärisering	Kulturhistorisk motivering	Skadebeskrivning	Skadevärder.	Föreslagna åtgärder
8.14 II 60	Två små kalkstens kors med huggen inskription.	T v: Minne af Fredrik Johansson från Torp, 1881-1893. T h: Minne af Anna Andreasdotter från Sollebrunn, 1891-1893.	1	Ålder (före år 1900) Socialhistoriskt intresse (barngravar)	Påväxt.	2:17	Rengöring.
8.15 II 61	Hög, smal kalksten med spetsat krön. Huggen inskription. Dekor i form av kors upptill och bladslinga nedtill.	Minne af Johannes Jonsson, Hulkås, 1846-1896, Sv Ps 344 v 2. Och maka Johanna Andreasdotter, 1853-1909	1	Ålder (före år 1900) Socialhistoriskt intresse (gårdsnamn)	Påväxt av mossa.	2:17	Mossa tas bort.
8.16 II 63	Låg och bred i svart, polerad granit. Inhuggen inskription och dekor i form av oljelampa.	Per Einar Persson 1904-1954, Erska, USA	2	Socialhistoriskt intressant (USA)	Viss påväxt.	2:18	Rengöring.
8.17 II 72	Mycket högre, smal i ljust grå granit. Grovhuggen sten med försänkt, slät inskriptionsplatta och svartmålad inskription.	Lärare Karl Jakobssons familjegrav. Första gravsättning 1925.	2	Ålder (tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intresse (titel)			
8.18 II 79	Hög och smal kalksten med spetsigt krön, utkragande på sidorna. Huggen inskription och dekor i form av en stjärna.	Andreas Johansson 1836-1891. Hustrun Maria 1840-1916. Erska Larsg	1	Ålder (före år 1900) Socialhistoriskt intresse (gårdsnamn)	Viss påväxt, bland annat av mossa.	2:18	Rengöring.

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej							
Gravnr	Teknisk uppbyggnad	Inskription	Värdekaraktärisering	Kulturhistorisk motivering	Skadebeskrivning	Skadevärder.	Föreslagna åtgärder
8.19 II 80 A-D	Gravplatsen omges av en tät häck på alla sidor. Livsten i ljusgrå granit med rundat överstycke.	Lars Andersson familjegrav, 1906, Sollebrunn	2	Ålder (tidigt 1900-tal) Utformning (häck, ett fåtal finns kvar på kyrkogården) Miljöskapande värde tillsammans med övriga grusgravar i kvarter II.			
8.20 III 4 A-B	Smal i grå granit med rakt krön. Inhuggen inskription och dekor i form av kors. Snäckor vid ömse sidor.	Stenarbetaren Sven Johansson 1834-1908, hans hustru Anna 1834-1916, Lassakrogen	2	Ålder (tidigt 1900-tal, stenen tillkommen senare) Socialhistoriskt intresse (titel, gårdsnamn)			
8.21 III 26-27	Låg och bred i grå granit. Polerad framsida med inskription i relief och inhuggen dekor i form av kors.	Kusken Alfred Larsson 1866-1923. Hans maka Ida 1866-1909. Sonen Viktor 1896-1949. Gräfsnäs	2	Ålder (tidigt 1900-tal, stenen tillkommen senare) Socialhistoriskt intresse (titel, Ortsnamn)			
8.22 III 34 B	Liten liggare i granit. Inhuggen inskription med spår av svart färg.	Andreas Jonsson, Oxhagen, 1844-1910.	1	Ålder (tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intresse (gårdsnamn) Utformning (enkel liggare av äldre datum)	Omfattande påväxt.	2:16	Rengöring. Ev ifyllnad av färg.
8.23 III 35 B	Låg och bred i svart granit med polerad framsida. Förgylld inskription och dekor i form av kors och solnedgång.	Alida Stridsberg, 1868-1910, Mjölsered	1	Ålder (tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intresse (kvinnograv)			

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej

Gravn	Teknisk uppbyggnad	Inskription	Värde- karakter- isering	Kulturhistorisk motivering	Skadebeskrivning	Skade- värder.	Föreslagna åtgärder
8.24 III 41	Hög och smal i grå granit med spetsigt krön. Svartmålad inskription och dekor i form av kors.	Anders Andersson 1854-1912. Dottern Anna 1864-1943. Or- terbo. Sonen Johan 1884-1962.	2	Ålder (tidigt 1900-tal)	Viss påväxt.	2:17	Rengöring.

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej							
Gravn	Teknisk uppbyggnad	Inskription	Värde- karakter- isering	Kulturhistorisk motivering	Skadebeskrivning	Skade- värder.	Föreslagna åtgärder
8.25 III 84	Liten liggare i svart granit med polerad ovansida med inskription i relief. Dekor vid ena sidan i form av slingor.	Ester Andersson 1896-1919, Torp.	1	Ålder (tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intresse (kvinnograv, gårdsnamn)			
8.26 III 112	Kalksten med rundat överstycke. Svartmålad inskription, dekor i form av kors och fackla.	Här bida uppståndelsens morgon. Hemmansägaren Anders Svensson, 1850-1940. Hans hustru Anna f Olofsdotter 1854-1936. Deras barn Hjalmar 1886-1916, Hildur 1884-1917, Sven 1888-1933, Tekla 1882-1936, Alma 1881-1961, Karl 1889-1963. Erska Funkagården	2	Socialhistoriskt intresse (titel, gårdsnamn) Utformning (ovanlig)	Viss påväxt.	2:18	Rengöring.
5.27 III 124	Hög, smal i grå granit med rakt krön. Svartmålad inskription. Dekor i form av kors i relief.	Här vila kyrkväktaren Andreas Mickelson, 1850-1916. Hustrun Johanna 1848-1919, Erska. Psalt 84:11. Församlingen reste vård.	2	Ålder (tidigt 1900-tal, stenen troligen senare rest) Socialhistoriskt intresse (titel)			
8.28 IV 10	Liten liggare i grå granit med inhuggen inskription.	Ida Brobäck 1864-1922.	2	Socialhistoriskt intresse (kvinnograv före 1930)	Påväxt.	2:17	Rengöring.

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej							
Gravn	Teknisk uppbyggnad	Inskription	Värde- karakter- isering	Kulturhistorisk motivering	Skadebeskrivning	Skade- värder.	Föreslagna åtgärder
8.29 IV 52	Liten liggare i svart granit med polerad ovansida och inskription. Försänkt ram, dekor i form av stjärna.	Robert 1927-1928	2	Socialhistoriskt intresse (barngrav före 1930)	Påväxt.	2:17	Rengöring.
8.30 IV 72	Hög, smal i svart granit. Polerad inskriftsplatta, ram och dekor i form av kors och bladslingor. Står på rusticerad sockel.	BV Svante Jonsson 1848-1921	2	Ålder (tidigt 1900-tal)	Påväxt.	2:17	Rengöring.
8.31 IV 131	Hög, smal i rusticerad granit med försänkt, slät inskriftsplatta i samma bredd som stenen. Inhuggen, svartmålad inskription.	Trotjänarinnan Anna Charlotta Gunnarsdotter 1875-1932, Mjölsered.	1	Socialhistoriskt intresse (kvinna med titel före 1930) Utformning (unik på kyrkogården)	Påväxt.	2:17	Rengöring.
8.32 IV 139- 140	Hög, smal i svart granit med spetsigt krön. Inhuggen inskription. Dekor upptill i form av oljelampa.	Här vilar Hemmansägaren Fredrik Svensson 1892-1928. Axel Svensson 1885-1940. Missionären Karin Svensson 1898-1991, Torp.	2	Ålder (tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intresse (titlar, gårdsnamn)			
8.33 IV 142	Hög, smal i grå granit med spetsigt krön. Förgylld inskription. Dekor upptill i form av oljelampa, nedtill stjärnor, kors och slingor.	Här vilar Hemmansägaren Artur Fredriksson från Erska Funkagård, 1901-1928. Oskar Gustavsson 1897-1973.	2	Ålder (tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intresse (titel, gårdsnamn)			

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärds år X, 3: Åtgärds i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärds ej							
Gravn	Teknisk uppbyggnad	Inskription	Värdekaraktärisering	Kulturhistorisk motivering	Skadebeskrivning	Skadevärder.	Föreslagna åtgärder
8.34 IV 228	Svart granit med oregelbundet, spetsigt krön. Oval, polerad inskriftsplatta och polerad dekor i form av kors och bladslingor.	Lennart Örth 1927-1938	2	Socialhistoriskt intresse (barngrav före år 1930)			
8.35 V 2	Obelisk i granit, rusticerad med släthuggna hörn och inskriftsplatta.	Johan Nilsson från Sollebrunn. D 1881 och hans maka Maja Svensdotter D 1879.	1	Ålder (före år 1900) Utformning (unik på kyrkogården)	Påväxt.	2:17	Rengöring.
8.36 V 14	Stenramsgrav med grusbädd. Ram i granit med stenspällare som tidigare har haft ett staket. Hög livsten i rusticerad granit med släthuggen inskriftsplatta. Polerad inskription med dekor upptill i form av kors. Framför finns en liten liggare i ljus grå granit.	Anders Gustavsson, Gästgivaregården, 1825-1912. Hans maka Annika 1824-1912. Barnen Johanna 1861-1878, Kristina 1854-1898, August 1852-1924. Vården rest av sonen August. Liggare framför: Köpman Carl-Erik Andersson, född 1931 Gästgivaregården, död 2011 i Trollhättan.	1	Ålder (tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intresse (gårdsnamn, titel)			

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej							
Gravnr	Teknisk uppbyggnad	Inskription	Värde-karakterisering	Kulturhistorisk motivering	Skadebeskrivning	Skadevärder.	Föreslagna åtgärder
8.37 V 19	Hög och smal med gotiskt formspråk. Kraftigt utkragande ram krönt av spetsbåge på konsoller. Inskriftsplatta med inhuggen inskription.	Börje Persson från Hjortbacken 1809-1886.	1	Ålder (före år 1900) Utformning (unik på kyrkogården)	Påväxt.	2:17	Rengöring.
8.38 V 23	Liten liggare i grå granit. Inskription och dekor i form av blomma i relief.	Gunilla Boström 1893-1939	2	Socialhistoriskt intresse (kvinnograv)	Påväxt. Delvis övervuxen av gräs.	2:17	Rengöring. Gräs tas bort.
8.39 V 31 A-B	Stenramsgrav med grusbädd. Låg och bred livsten i svart granit med rundat överstycke. Dekor i form av kors.	Hilma Josefina Sjöberg 1877-1942, Alma Larsson 1874-1941.	2	Socialhistoriskt intresse (kvinnograv) Miljöskapande värde tillsammans med övriga stenramsgravar i kvarter V.			
8.40 V 35 A-D	Stenramsgrav med grusbädd. Låg och bred livsten i granit med kannellerade kolonner vid var sida och profilerat överstycke. Ram med profilerad ovansida. Två liggare finns i gruset.	Livsten: A S Larsson 1871-1931. Hans maka Hilda 1883-1932. Inga-Lis 1919-1930, Kjell-Sigvard 1914-1931, Maj-Britt 1918-1931. Familjegrav. Liggare framför: Lars M Larsson 1911-1996, makan Märta 1916-1993. Liggare t h: Monika Larsson 1942-2010	2	Miljöskapande värde tillsammans med övriga stenramsgravar i kvarter V.			

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej							
Gravnr	Teknisk uppbyggnad	Inskription	Värdekaraktärisering	Kulturhistorisk motivering	Skadebeskrivning	Skadevärder.	Föreslagna åtgärder
8.41 VI 9	Hög och smal med gotiskt formspråk. Tredelad topp med framspringande, profilerad ram. Har varit krönt av ett kors. Föränkt inskriftsplatta med inhuggen inskription.	Åt minnet af Riksdagsmannen Gustaf Andersson 1822-1888, från Sollebrunn, och hans kära maka Anna Andreasdotter 1817-1907.	1	Ålder (före år 1900) Utformning (unik på kyrkogården) Socialhistoriskt intresse	Krönkorset har lossnat och gått sönder. Påväxt.	2:16 2:17	Åtgärdsprogram. Konservering. Rengöring görs i samband med detta.
8.42 VI 18 A-B	Gravvård med grusbädd. Sten i grå granit med rakt krön och dekor upptill i form av slingor. Inhuggern inskription.	Andersson. August 1851-1901, Anna Greta 1858-1906. Erska Funkagård.	2	Miljöskapande värde tillsammans med övriga grusgravar i kvarter VI. Ålder (tidigt 1900-tal, stenen dock av senare datum)			
8.43 VI 19 A-B	Stenramsgrav med grusbädd. Livsten låg och bred med tresidiga flyglar. Spetsigt krön med polerad ram i relief. Inskription i relief.	Elander. August 1884-1932, Olivia 1871-1947, Bertil 1908-1984, Ruth 1909-1983, Erska Håkansgård.	2	Miljöskapande värde tillsammans med övriga grusgravar i kvarter VI.			
8.44 VI 27 A-B	Stenramsgrav med grusbädd. Ram med markerade, profilerade hörn baktill. Livsten med framspringande, spetsbågigt krön, med plastisk växtornamentik i tympanonfält. Inskriftsplatta med polerad inskription.	Karl Johansson, Mjölsered 1864-1937. Hans maka Britta 1852-1927. Familjegrav.	2	Miljöskapande värde tillsammans med övriga grusgravar i kvarter VI.			

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej							
Gravn	Teknisk uppbyggnad	Inskription	Värde- karakter- isering	Kulturhistorisk motivering	Skadebeskrivning	Skade- värder.	Föreslagna åtgärder
8.45 VI 30 A-C	Stenramsgrav med grusbädd. Låg och bred livsten i svart granit, rakt, något framspringande överstycke med bladslingor. Polerad framsida med inskrifts-platta och kolonn vid var sida.	Johannes Lundgren 1847-1901. Hans maka Kristina 1860-1943. Familjegrav	2	Miljöskapande värde tillsammans med övriga grusgravar i kvarter VI.			
8.46 VI 31	Stenramsgrav med grusbädd. Stenram med kupad ovalsida och markerade hörn. Hög och smal livsten i svart granit med vinkelbrutet krön. Inhuggen inskription. dekor upptill i form av krans med eklöv och ett kors.	Hildur Amanda Andersdotter, Mjölsered Skattegård, 1889-1907. Hemmansägaren AP Larsson 1841-1916. Hans Maka Sofia Andersdotter 1848-1918. Familjegrav.	1	Ålder (tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intresse (titel, gårdsnamn) Miljöskapande värde tillsammans med övriga grusgravar i kvarter VI.	Påväxt på livsten.	2:17	Rengöring.
8.47 VI 36	Hög och smal i rödgrå granit med brutet krön. Polerad framsida med polerad inskription och dekor i form av bladslingor och ett kors.	Oskar Jonsson 1873-1929. Hans maka Maria 1875-1949. Sollebrunn.	2	Ålder (tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intressant (ortsnamn)	Viss påväxt.	2:18	Rengöring.

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej							
Gravnr	Teknisk uppbyggnad	Inskription	Värdekaraktärisering	Kulturhistorisk motivering	Skadebeskrivning	Skadevärder.	Föreslagna åtgärder
8.48 VII 65	Hög och smal i svart granit med polerad ovansida och inskription. Dekor i form av kors.	Johannes Andersson 1853-1894. Hustrun Anna Greta 1854-1925. Dottern Anna 1883-1963, Hulkås. Familjegrav	1	Ålder (före år 1900)	Låg ned vid inventeringstillfället, troligen av säkerhetsskäl.	2:16	Säkras.
8.49 VII 101	Liggare i svart granit med polerad ovansida. Inhuggen inskription, ram och dekor i form av strålande stjärna.	Lars Gudmundsson 1837-1899, hans maka Maja 1842-1931, Prästtorp.	1	Ålder (före år 1900) Utformning (ovanligt med bevarad liggare från före 1900 på Erska kyrkogård) Socialhistoriskt intressant (gårdsnamn)	Påväxt.	2:17	Rengöring.
8.50 VIII 19	Stenramsgrav med grusbädd. Ram med försänkt steg mitt fram, baktill är hörnen markerade med stenklot. Låg och bred livsten med rundat krön, polerad ram och inskription.	Hemmansägaren Karl Adolf Åberg, Östra Svedorna, 1872-1925. Hustrun Augusta 1869-1968.	2	Socialhistoriskt intresse (titel, gårdsnamn)			
8.51 VIII 26	Stående i svart granit med rakt krön. Polerad inskriftpatta och dekor i form av bladlingor.	Ida Josefina Andreasdotter 1891-1913, Mjölsered.	1	Socialhistoriskt intresse (kvinnograv, gårdsnamn)	Omfattande påväxt.	2:16	Rengöring.
8.52 VIII 27	Hög sten i grå granit med rusticerad ram och försänkt inskriftpatta. Rundat krön.	Erik Frans Gustaf Andreasson, Gräfsnäs, 1858-1918.	1	Ålder (tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intresse (ortsnamn)	Omfattande påväxt.	2:16	Rengöring.

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej							
Gravn	Teknisk uppbyggnad	Inskription	Värdekaraktärisering	Kulturhistorisk motivering	Skadebeskrivning	Skadevärder.	Föreslagna åtgärder
8.53 VIII 28	Hög och smal i svart granit med vinkelbrutet krön. Polerad framsida och dekor i form av bladslingor och kors. Inhuggen inskription.	Hemmansägaren Lars Börjesson, 1859-1953, Wäsåsen. Maken Johanna 1862-1934. Sonen Albin 1901-1918	2	Ålder (troligen tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intresse (titel, gårdsnamn)			
8.54 IX 1 A-B	Hög och smal i grå granit med rakt krön. Inhuggen inskription.	Banmästaren CW Karlsson 1863-1943. H h Lovisa 1858-1929, Gräfsnäs.	2	Socialhistoriskt intresse (titel, gårdsnamn)	Låg ned vid inventeringstillfället troligen av säkerhetsskäl. Omfattande påväxt.	2:16 3	Säkras. Rengöring i samband med att den säkras.
8.55 IX 2 A-B	Två små, stående stenar med vinkelbrutet krön, i svart granit.	Oläsliga pga påväxt.	2	Sannolikt från tidigt 1900-tal.	Omfattande påväxt.	2:16	Rengöring, ev kan man då läsa inskriptionen.
8.56 IX 3 A-B	Stenramsgrav med grusbädd. Stenram med kupad ovsida och hörnen markerade av stenklot. Livsten hög i röd granit, med svängda flyglar. Polerad framsida, rundat krön med kors. Polerad inskription.	Alfred Andersson 1855-1930, hans hustru Sofia 1852-1929	2	Miljöskapande värde tillsammans med övriga stenramsgravar i samma område Utformning (påkostad stenram)			

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej							
Gravnr	Teknisk uppbyggnad	Inskription	Värdekaraktärisering	Kulturhistorisk motivering	Skadebeskrivning	Skadevärder.	Föreslagna åtgärder
8.57 IX 4	Stenramsgrav med grusbädd. Hög och smal livsten. Rusticerad med oregelbundet krön. Försänkt, oval inskriftsplatta.	Svante Thorells familjegrav.	2	Miljöskapande värde tillsammans med övriga stenramsgravar i samma område. Ålder (sannolikt tidigt 1900-tal)	Grusbädden är helt igenvuxen med gräs.	2:16	Rensning av grusyta.
8.58 IX 24 A-C	Liten liggare i grå granit med inskription i relief.	Snickaren Anders Andersson 1854-1913. Heden Torp. Familjegrav	1	Ålder (tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intresse (titel, gårdsnamn)			
8.59 INR 1	Stor kalkstenshäll står lutad mot gravkoret.	Inskription svårläst, tolkning: Carolus Adolfus geboren graczv mande rschetasrburg frei her zu gresnes Maria Claudia geborne grewinzv mander schetrasburg frei lein zu gresnes anno 1623.	1	Ålder (daterad 1623)	Omfattande påväxt.	2:16	Rengöring.
8.60 INR 2	Hjulkors i kalksten, två av korsarmarna saknas. Står i anslutning till gravkoret.	IHS LPS	1	Ålder (1600- eller 1700-tal)	Viss påväxt.	2:16	Rengöring.
8.61 INR 3	Kalkstenshäll i anslutning till gravkoret.	IHS IO AOD 1698	1	Ålder (daterad 1698)	Omfattande påväxt.	2:16	Rengöring.
8.62 INR 4	Kalkstenshäll i anslutning till gravkoret.	IHS AGS (?) KLD BOD 1628	1	Ålder (daterad 1628)	Omfattande påväxt.	2:16	Rengöring.

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej							
Gravn	Teknisk uppbyggnad	Inskription	Värde- karakter- isering	Kulturhistorisk motivering	Skadebeskrivning	Skade- värder.	Föreslagna åtgärder
8.63 INR 5	Kalkstenshäll i anslutning till gravkoret.	IS AIS Anno	1	Ålder (1600- eller 1700-tal)	Omfattande påväxt.	2:16	Rengöring.
8.64 INR 6	Hjulkors.	KAD.....8	1	Ålder (1600- eller 1700-tal)	Omfattande påväxt.	2:16	Rengöring.
8.65 INR 7	Järnkors.	Hulda. Död vid 17 års ålder.	1	Utformning (unik på kyrkogården)	Ytrost.	2:16 2:17	Åtgärdsprogram. Konservering.
8.66 IRN 8	Solur utformat som en sockel i kalksten med soluret på ovasidan.	1665 Horas non numero nisi serenas (Jag räknar bara de soliga timmarna).	1	Ålder (daterad 1665)	Påväxt, bland annat mossa.	2:16	Rengöring, fr allt av inskription.
8.67 INR 9	Hög och smal i grå granit. Rusticerad med försänkt, polerad inskriftsplatta.	Hemmansägaren Andreas Svensson, Gästgivaregården, 1852-1933. Hans maka Johanna Persson 1859-1908. Dottern Amanda??	1	Ålder (tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intresse (titel, gårdsnamn)	Viss påväxt.	2:17	Rengöring av inskription.

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

GRAVVÅRDAR MARKERADE MED 1

I 37 C

II 1

II 2

II 27

II 28

II 30-31

II 38

II 40

II 60

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

II 61

II 79

III 34 B

III 35 B

III 84

IV 131

V 2

V 14

V 19

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

VI 9

VI 31

VII 65

VII 101

VIII 26

VIII 27

IX 24 A-C

INR 1

INR 2

INR 3

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

INR 4

INR 5

INR 6

INR 7

INR 8, solur

INR 9

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

GRAVVÅRDAR MARKERADE MED 2

II 33 A-C

II 34 A

II 41

II 49

II 54

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

II 63

II 72

II 80 A-D

IV 10

IV 52

III 4 A-B

III 26-27

III 41

III 112

III 124

IV 72

IV 139-140

IV 142

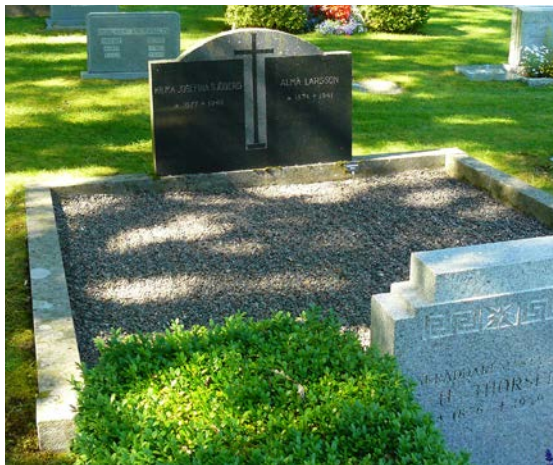

IV 228

V 23

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

V 31 A-B

V 35 A-D

VI 18 A-B

VI 19 A-B

VI 27 A-B

VI 30 A-C

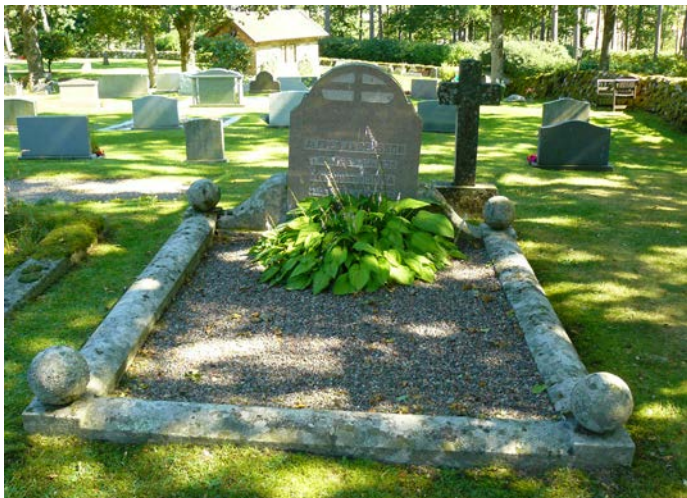

VI 36

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

VIII 19

IX 3 A-B

VIII 28

IX 1 A-B

IX 2 A-B

IX 4

9. SKÖTSELRÅD

Skötselråden i följande avsnitt är tänkta att ge viss vägledning vad gäller vård och underhåll av den enskilda gravvården, men gäller endast för vårdar som inte är allvarligt skadade. Vid rengöring och reparation av gravvårdar äldre än 100 år eller som har högt kulturhistoriskt värde bör en konservator anlitas för rådgivning och reparationsåtgärder.

Den viktigaste grunden för alla åtgärder är att de inte får skada gravvården och att de skall förlänga dess livslängd. En äldre gravvård skall inte se ut som om den vore ny efter åtgärden. Att rengöra en vård för att den skall bli vackrare har alltså inte första prioritet om objektet klassats som kulturhistoriskt intressant. Om rengöringen däremot handlar om att kunna avläsa en inskription eller skulptural relief är det kanske nödvändigt för att man skall kunna skapa sig en förståelse för objektet. Rengöring bör också självklart utföras om smutsen kan anses skadlig för objektet.

GRAVVÅRDAR AV STEN

Sten är ett sprött material och därmed mycket känsligt för mekanisk påverkan i form av slag och stötar. Det

är därför viktigt att dagligen vara vaksam på vårdarnas tillstånd genom att ta bort vatten och snö från hållar och tumbor, sopa rent dem från löv och nedfallna grenar, och kontrollera så att inte sättningar bildas. Smuts och jord avlägsnas normalt med vatten. Om nedsmutsningen är så kraftig att rengöringsmedel behövs, bör detta vara biologiskt nedbrytbart och ha neutralt pH-värde. Rengöring med vatten får dock aldrig utföras vid risk för frost.

Äldre gravvårdar i kalksten bör alltid hanteras med försiktighet och finns lösa delar skall konservator kontaktas.

Påväxt av alger, lavar och mossor

Biologisk påväxt upplevs ofta som misspyrdande och kan göra inskriptioner svårästa. Vissa lavararter är aggressiva mot stenen genom att de löser upp ytskiktet och får de olika mineralkornen att lossna. Lavar och alger håller också fukt, vilket kan bidra till frostsprängningar. Regelbunden rengöring av gravvårdar med påväxt, exempelvis varje höst, underlättar arbetet.

Alger trivs i fuktiga, ofta skuggiga miljöer. De förekommer därför på stenytor som vetter mot norr eller under skuggande träd. Algerna är vanligtvis gröna och upplevs som fuktiga vid beröring. Även röda alger är vanliga. En sten som rengjorts från alger återkoloniserar snabbt om den inte hålls torr.

Lavar kan se ut på flera olika sätt. På sten ser de normalt ut som tunna skorpor. Vid rengöring är det oftast bara den synliga delen av laven som avlägsnas, medan rötterna sitter kvar.

Mossor växer oftast på stenar som inte rengjorts på länge eller på liggande stenar där jord kan samlas i fördjupningar.

För att avlägsna lavar eller mossor borstas med mjuk borste, sedan laven eller mossan först indränkts i varmt vatten så att den blir lättare att avlägsna. Helst bör detta ske kontinuerligt under flera timmar för att få riktig verkan. Ju blötare laven är, desto lättare är den att avlägsna. Man kan med fördel mjuka upp lavarna genom att stenen under någon vecka får vara insvept i våta tygsäckar och plast. För att öka vätningen av stenen kan några droppar vanligt diskmedel eller såpa

tillsättas. Några droppar ammoniak i vattnet bidrar också till att mjuka upp lavarna. Använd rikligt med vatten och skölj flera gånger. Grus och små partiklar kan annars repa stenytan. Det är lättast att få bort påväxt under vår och höst, eller vid långvarig fuktig väderlek. Särskilt lavar är mest aktiva och växer då, vilket gör dem mjukare och lättare att ta bort.

På hårda stensorter som graniter kan man använda högtryckstvätt med lågt tryck, men förgyllning och imålade text kan skadas. För att undvika materialförluster skall man före högtryckstvätt alltid försäkra sig om att stenen inte har sprickor eller lösa delar.

Lagningar

Sprickor skall alltid lagas av konservator. Mindre delar som hörn och flisor som lossnat från gravvårdarna kan dock fästas med stenlim. Det är mycket viktigt att stenytorna är rena när man limmar och att ingen frostrisk förekommer. Där skärvor saknas bör ifyllnad ske med bruk. Ifyllnad skall alltid göras med bruk som är svagare än stenen, så att

frost och temperaturskiftningar inte skadar denna. Cementhaltigt bruk skall därför inte användas, varför tidigare lagningar med sådant bruk bör avlägsnas och ersättas med kalkbruk eller stenlagningsbruk.

Borttagning av stearinfläckar

Det mesta av stearinen borttages först med oskarpt verktyg av trä eller plast. Man kan också använda kemiskt ren bensin, och sedan suga upp stearinet med läskpapper, men detta fordrar viss erfarenhet. Sot avlägsnas torrt med suddgummiliknande produkter (t ex gomma pane - en degliknande blandning av mjöl, vatten, kopparsulfat och målarsoda) i samråd med konservator.

GRAVVÅRDAR AV GJUTJÄRN

Gjutjärn befrias från rostbeläggning med stålborste. Järnet grundas sedan med blymönja (blymönja är idag förbjudet men får användas av företag och förvaltningar för att vårda objekt med kulturhistoriskt värde) och målas två gånger med mager äkta linoljefärg. Behandlingen upprepas vid behov. Beroende på

klimat m m kan tidsintervallerna variera, men vart tionde år kan tjäna som ett riktmärke.

Missfärgningar från koppar och rost är svåra att avlägsna, varför man behöver rådgöra med konservator. Det är bra att i förebyggande syfte skydda metallen från oxidation genom kontinuerligt underhåll med ommålning av järndetaljer och genom att byta ut rostade järndubb och förankringsjärn till sådana i rostfritt stål. Vid montering av nya stenar på fundament bör rostfri dubb användas.

ANDRA MATERIAL

För gravvårdar av trä, smide, glas eller andra material finns inga generella råd för underhåll. Ofta finns skäl att konsultera en konservator för att behandlingen skall bli så bra som möjligt.

ANDRA TYPER AV SKADOR

Klotter

Klottersaneringsfirma bör kontaktas så snart man upptäcker klotter, då det är lättare att avlägsna ju

färskare det är. I tveksamma fall bör konservator kontaktas, t ex när det gäller stenar med försvagade, målade eller förgyllda partier.

Gipskrusta

Svavelhaltiga luftföroreningar kan omvandla ytan på kalkhaltiga stenar till kemiskt gips. Denna s k gipskrusta är ofta svart och bubblig och yttrar sig t ex genom att statyer får svarta ögonhålor och svarta ”slöjor” under utskjutande delar. Gipskrusta är komplicerat att avlägsna och bör överlåtas till konservator.

KASSERADE GRAVVÅRDAR

De gravvårdar som återgår till församlingen men av olika anledningar inte kan stå kvar på sina respektive gravplatser bör inte avlägsnas från kyrkogården. De bör istället placeras någonstans där det finns plats, förslagsvis kan ett mindre område på den nya kyrkogårdsdelen reserveras för detta ändamål. De behöver inte lutas mot muren utan kan grävas ner, såsom de en gång stått på en gravplats. Det finns flera

exempel på detta bruk på Sveriges kyrkogårdar. Detta medför att det som gravvårdarna kan berätta om t ex bygden och om gravvårdsstilar inte går förlorat utan finns kvar. Det underlättar dessutom för släktforskare som letar efter sina förfäders gravvårdar.

Malin Elmberg

KÄLLOR

Emanuelsson, L (1999) *Kulturbeskrivning av Göteborgs kyrkogårdar, Rapport 13: Västra Frölunda och Askims kyrkogårdar*, Göteborg

Hansson, H-E m fl (2002) *Vård av gravstenar* Stockholm

Hoberg B & Eliasson, K-G *Underhåll av gravvårdar*

Kulturmiljövård 1989:6, s 43-44

Vara kyrkogårdar, byggnadshistorisk rapport 2006:22-27,

Västergötlands museum

10. LAGAR

Med lagstiftning finns det möjlighet att styra en kyrkogårds utveckling och förändring. Allt från gravplatsens utformning till förfarandet av begravningsplatsens vegetation regleras genom olika lagar. Församlingen har ett stort ansvar för sin kyrkogård. Länsstyrelsen kontrollerar att de kulturhistoriska intressena tillvaratas och gör tillståndsprövningar när det gäller väsentliga förändringar.

KULTURMINNESLAGEN - KML (SFS 1988:950)

Enligt Kulturminneslagen är det en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö och ansvaret för detta delas av alla. Alla kyrkor och kyrkogårdar byggda eller anlagda fram till 1939 och ett begränsat urval kyrkor byggda efter 1939 skyddas av KML. Enligt KML 4 kap skyddas de kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser.

I 4 kap 11§ behandlas begravningsplatser som kulturmiljöer: I vården av en begravningsplats skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas.

Begravningsplatserna skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde i minskas eller förvanskas.

I 4 kap 13§ behandlas begravningsplatser tillkomna innan 1939: I fråga om en begravningsplats som anlagts före utgången av år 1939 krävs tillstånd av länsstyrelsen

1. för att utvidga eller på något annat sätt väsentligt ändra begravningsplatsen,
2. för att där uppföra någon ny byggnad eller fast anordning eller riva eller väsentligt ändra befintlig byggnad eller fast anordning.

Väsentlig förändring av fast anordning kan vara:

- borttagande eller genomgripande ändring av hägnad
- ändring av material eller färgsättning på anordning inom begravningsplatsen
- ändring av vegetationens arkitektoniska och rumsskapande karaktär
- större ändringar av gravkvarter och vägsystem inom gravplatsen

- åtgärder som i sig själva inte är väsentliga men som har betydelse för anläggningens helhetsverkan om de upprepas, såsom borttagande av gravramar, staket och dylikt kring gravplatser.

Den sista punkten är särskilt beaktansvärd. Man bör alltid fundera på de vidare konsekvenserna av att exempelvis avlägsna stenramar runt gravplatserna.

I 4 kap 6§ omnämns kyrkliga inventarier: Inventarier av kulturhistoriskt värde, som hör till kyrkobyggnad eller annan byggnad, kyrkotomt eller begravningsplats, skall förvaras och vårdas väl.

Kyrkliga inventarier kan även innefatta kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar. Generellt kan sägas att gravvårdar från tiden innan 1850 alltid bör upptas på inventarielistan. Detta eftersom gravvårdar fram till 1800-talets mitt tillverkades mer hantverksmässigt än därefter, då den industriella tillverkningen började komma igång.

BEGRAVNINGSLAGEN (SFS 1990:1144)

Begravningslagen innefattar bestämmelser som kan vara av stor vikt för en kyrkogårds utformning.

10. LAGAR

I 7 kap 25§ sägs: Gravplatsen får förses med gravanordning, om det inte strider mot vad som är avsett att gälla för den del av begravningsplatsen där gravplatsen är belägen.

I 7 kap 26§ sägs: Gravrättsinnehavaren bestämmer gravanordningens utseende och beskaffenhet. Detsamma gäller gravplatsens utsmyckning och ordnande i övrigt. Upplåtaren får dock besluta de begränsningar i gravrättsinnehavarens bestämmanderätt som är nödvändiga för att tillgodose en god gravkultur.

I 7 kap 37§ behandlas vad som gäller efter gravrättens upphörande: Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av något annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på platsen. Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats.

Församlingen kan med stöd av nämnda lagar upprätta särskilda regler för hur olika delar av kyrkogården bör utformas i framtiden.

Malin Elmberg

Förändringar på kyrkogården kräver tillstånd från länsstyrelsen enligt 4 kap. KML.

De gravvårdar som bedömts ha ett kulturhistoriskt värde har markerats med en 1:a eller 2:a, enligt det system som Västergötlands museum framtagit.

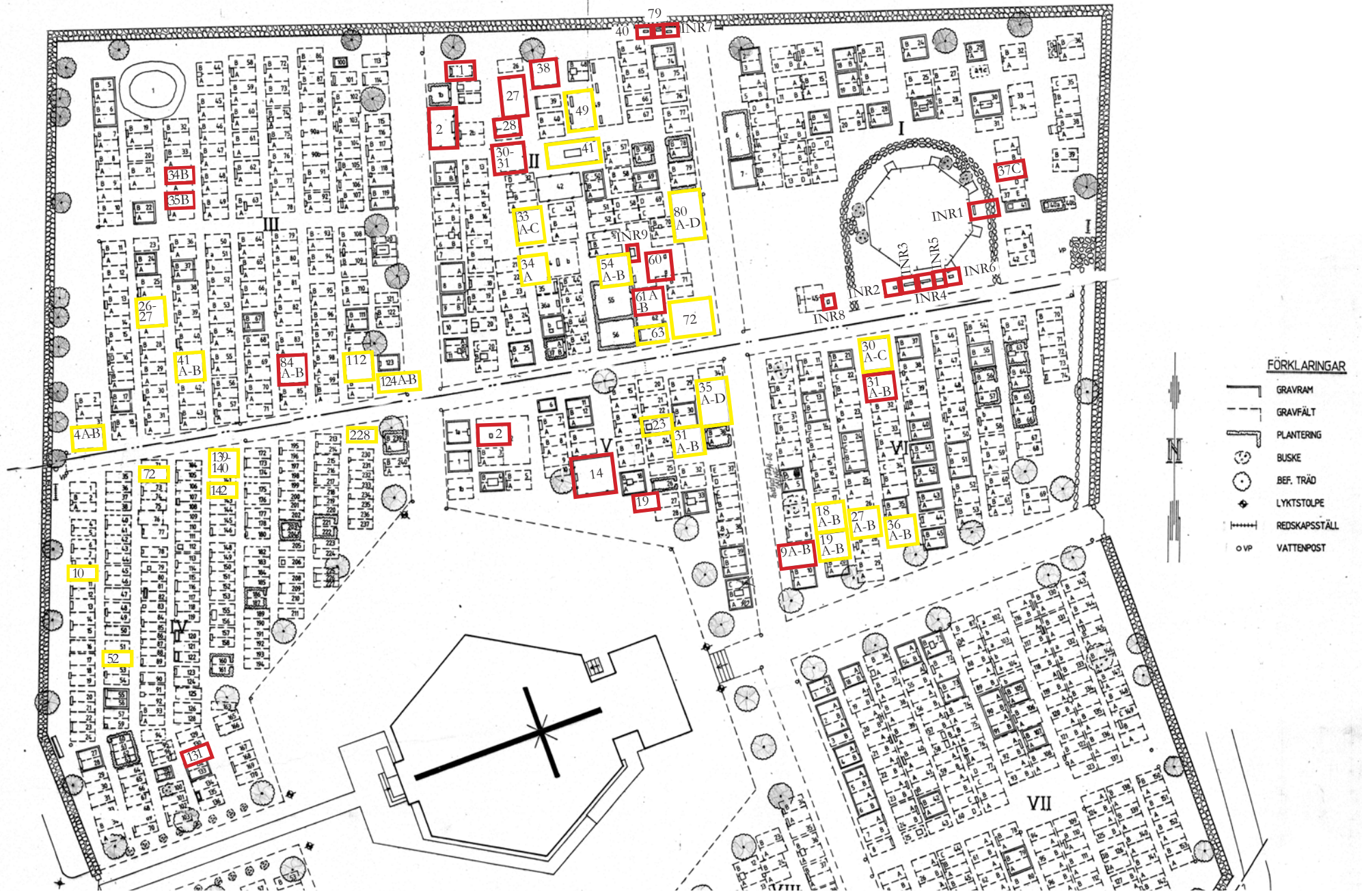

1: Med markerad gravanläggning avses kulturhistoriskt omistliga gravvårdar och gravanordningar. Vårdar och gravanordningar, inklusive stenramar, grusbädd, gravstaket, gravhäckar, gravträd o.d., får inte ändras, flyttas, avlägsnas eller återupplåtas och de skall bevaras och vårdas på plats för framtiden. Vårdarnas och gravanläggningarnas omedelbara omgivning får inte förvanskas. Omgivande befintlig markplanering med kvartersindelning/gravrader, mur, portstolpar, grindar, grusgångar, trädalléer, trädkrans o.d. skall bevaras och vårdas.

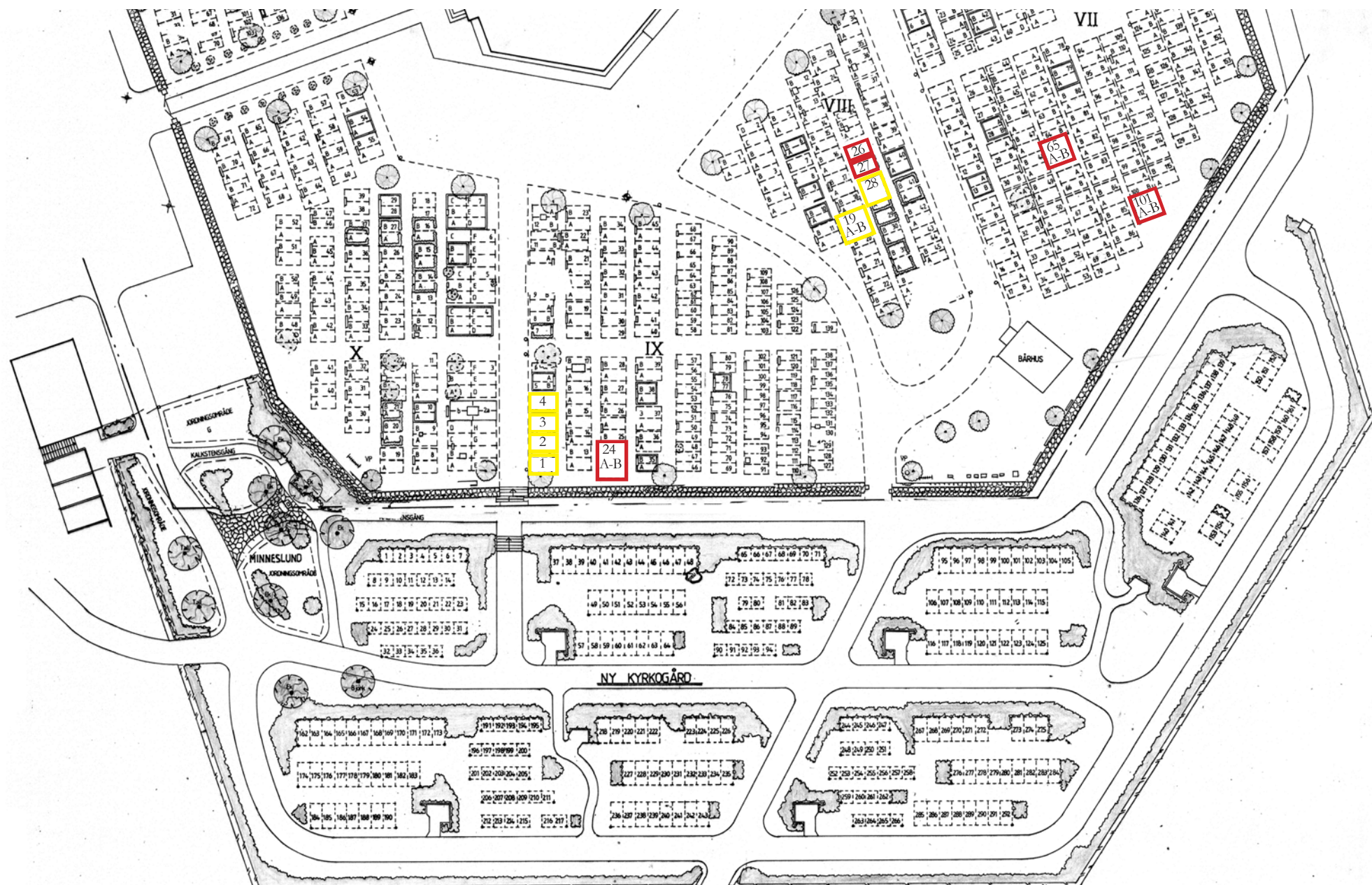

2: Med markerad gravanläggning avses kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar och gravanordningar. Vårdar och gravanordningar, inklusive stenramar, grusbädd, gravstaket, gravhäckar, gravträd o.d., bör inte ändras, flyttas, avlägsnas eller återupplåtas och de bör bevaras och vårdas på plats för framtiden. Vårdarnas och gravanläggningarnas omedelbara omgivning bör inte förvanskas. Omgivande befintlig markplanering med kvartersindelning/gravrader, mur, portstolpar, grindar, grusgångar, trädalléer, trädkrans o.d. bör bevaras och vårdas.

11. GRAVKARTA

11. GRAVKARTA

Ateljé Arkitekten i Väst AB, Skolgatan 3, 532 31 Skara, tel: 0511-108 28, www.ateljearkitekten.se
